

Світлана Павлівна Яланська,
доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної,
вікової та практичної психології,
Валерій Саматович Лутфуллін,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та андрагогіки,
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
вул. Остроградського, м. Полтава, Україна

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ Й. ГЕРБАРТА В КОНТЕКСТІ «ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ» К. Д. УШИНСЬКОГО

У статті представлено проведений К. Д. Ушинським в контексті «Педагогічної антропології» аналіз психологічних поглядів Й. Гербарта. Визначено, що в своєму дослідженні Ушинський обрав шлях ретельного відбору того, що було найбільш цінного в психологічних поглядах різних авторів. Виключна складність цього шляху зумовлювалась тим, що в середині XIX ст. експериментальна психологія робила свої перші невпевнені й суперечливі кроки, а домінуючим методом психологічних досліджень залишалась інтроспекція (самоспостереження). Ушинський ставив за мету взяти з усіх відомих на той час психологічних теорій тільки те, що здавалося безсумнівним і фактично вірним, знову перевірити взяті факти уважним самоспостереженням і аналізом, доповнити новими спостереженнями, залишивши одверті прогалини скрізь, де факти мовчать. Серед психологів, творам яких Ушинський приділив найбільшу увагу в «Педагогічній антропології», першість належить Гербарту та його послідовникам Ф. Е. Бенеке, М.-В. Дробішу, про що свідчать численні посилання на цих авторів. Великий недолік у психологічних поглядах Гербарта і Бенеке, на думку Ушинського, полягає в тому, що вони майже випустили з уваги явища фізіологічні, яких, через їхній цільний, нерозривний зв'язок з явищами психічними, випустити неможливо. Проте аналіз, проведений Ушинським, не відкидає тих думок Гербарта і його послідовників, які підтверджуються реальними фактами. Як «арени боротьби уявлень» досі не втратило свого теоретичного і практичного значення. Про це свідчить тенденція відродження гербартианства в поглядах деяких зарубіжних педагогів другої половини XX ст. Представниками цієї тенденції є, зокрема, Г. Нооль, В. Поп, Г. Рот, Т. Вільгельм, К. Фішер та інші німецькі педагоги.

Ключові слова: гербартівська теорія, педагогічна антропологія, психіка, психологічні факти, психологія, психічні явища, виховання.

Завершивши роботу над першим томом свого головного твору «Людина як предмет виховання» з підзаголовком «Досвід педагогічної антропології», К. Д. Ушинський підписав передмову до нього, що сталося 7 грудня 1867 р. Ця дата, як зазначав Б. Г. Ананьєв, «з повною підставою може вважатися історичною для утворення педагогічної антропології й розвитку психології в педагогічному напрямі» [2, с. 21]. У цьому зв'язку Г. С. Костюк підкреслював, що «Педагогічна антропологія» Ушинського була «першою працею такого роду не тільки у вітчизняній, але й у світовій педагогічній літературі» [7, с. 18]. Дослідження М. К. Гончарова [6] і Д. О. Лордкіпанідзе [9] переконують у тому, що вихід у світ геніального твору Ушинського був початком нової ери в історії розвитку світової педагогічної думки.

У вступі до першого тому "Педагогічної антропології" Ушинський наголошував на тому, що для наукового вирішення численних педагогічних проблем необхідно насамперед визначити мету і засоби виховання [13, с. 27]. Засоби виховання мають визначатися у відповідності до поставленої мети. При цьому виникає необхідність у використанні здобутків багатьох антропологічних наук, «що вивчають тілесну або душевну природу людини і вивчають до того ж не в уя-

вних, а в справжніх явищах» [13, с. 28]. Тому в педагогічній антропології Ушинського людина як предмет виховання «розкривається сукупністю багатьох наук, які належать різним галузям природознавства, психології, філософії та історії» [1, с. 6].

До найважливіших основ педагогіки Ушинський відносив фізіологію, психологію і логіку [13, с. 34]. Глибоко усвідомлюючи, що фізіологія відкриває великі можливості впливу на фізичний розвиток індивіда, він ще сильніше підкреслював необхідність і важливість педагогічних застосувань психології: «Коли ми переглядаємо психологічні факти, здобуті в різних теоріях, нас вражає ледве чи не ще більша можливість мати величезний вплив на розвиток розуму, почуття і волі людини, і так само вражає мізерність тієї частки цієї можливості, яку вже використало виховання» [13, с. 37].

Спираючись на глибокий аналіз відомих йому психологічних теорій, Ушинський дійшов висновку, «що в кожній з них є своя частка правди й помилки, своя частка вірних висновків з фактів і нічим не обґрунтованих фантазій» [13, с. 40]. Тому він рішуче відстоював право на критичні судження про ті чи інші положення психологічних теорій видатних мислителів: «Можливо, дехто подумає, "як можна сміть

свое суждение иметь" у такому знаменитому товаристві? Але не можна ж мати разом десять відмінних думок, а ми були б змушені до цього, якби не зважились оспорювати Локка або Канта, Декарта або Спінозу, Гербарта або Мілля» [13, с. 43]. У цьому зв'язку Г. С. Костюк зазначав, що в «Педагогічній антропології» К. Д. Ушинський виклав «свою систему психологічних ідей, в якій виявилась його величезна ерудиція, знання історії психологічної думки, критична оцінка її досягнень і недоліків, самостійність і проникливість у вирішенні багатьох її питань» [7, с. 19].

На нашу думку, одним із важливих завдань історії психології є узагальнення численних висловлювань Ушинського про основні положення психологічної теорії Й. Ф. Гербарта (1776-1841). *Актуальність цього завдання, яке є метою нашої статті*, зумовлена насамперед тим, що Гербарту належить пальма першості серед усіх інших психологів і педагогів за кількістю послідовників. Поширення його психологічних і педагогічних поглядів у Німеччині носило характер своєрідної епідемії, на що звернув увагу Л. Синицький, автор дослідження «З історії педагогічних ідей на Заході» (1905 р). «У германських учительських семінаріях, – писав він, – з творів Гербарта зробили законодавчу книгу, на вивченні якої зосереджені сили семінаристів. Те сліпе поклоніння, яке культивується у ставленні до слів учителя, є, безперечно, негативним фактом. Але сам учитель у ньому не повинен... А до чого доходить захоплення Гербартом, доводить величезна література про нього. Список її в «Енциклопедичному словнику» Рейна займає 114 сторінок у 2 стовпчика дрібного друку» [12, с. 105].

У XIX ст. педагогічна концепція Гербарта, була покладена в основу освітньої політики не лише в Німеччині, але й у багатьох інших європейських країнах, в тому числі в Росії [5]. За таких умов запровадження педагогічних ідей Гербарта і його численних послідовників у багатьох школах набуло примусового характеру, що не сприяло і не могло сприяти прогресивному розвитку шкільної освіти. Саме Ушинський у передмові до першого тому «Педагогічної антропології», попереджаючи про небезпеку будь-якої однобічності у справі навчання і виховання дітей, зазначав: «Ні в чому, мабуть, *однобічний* напрям знань і мислення не є такий шкідливий, як у педагогічній практиці» [13, с. 35].

Ушинський переконався, що всі відомі йому психологічні теорії *хибують на теоретичну самовпевненість, пояснюючи те, що немає змоги пояснити, ставлячи шкідливий привід знання там, де слід сказати ще просте не знаю...*» [13, с. 40]. Тому, як зазначалося вище, він обрав шлях ретельного відбору того, що було найбільш цінного в психологічних поглядах різних авторів. «...Ми задумали, – зазначав Ушинський, – з усіх відомих нам психологічних теорій взяти тільки те, що здавалося нам безсумнівним і фактично вірним, знову перевірити взяті нами факти уважним і загальнодоступним самоспостереженням і аналізом,

доповнити новими спостереженнями, якщо це де-небудь виявиться нам під силу, залишити одверті прогалини скрізь, де факти мовчать, а якщо десь, для групування фактів та з'ясування їх, знадобиться гіпотеза, то обравши найбільш поширену і ймовірну, відзначити її скрізь не як вірогідний факт, а як гіпотезу» [13, с. 40].

Серед психологів, творам яких Ушинський приділив найбільшу увагу в «Педагогічній антропології», першість належить Гербарту та його послідовникам Ф.Е. Бенеке (1798-1854), М.-В. Дробішу (1802-1890) та ін., про що свідчать численні посилання на цих авторів. У передмові до першого тому «Педагогічної антропології» Ушинський зазначав: «Гербарта ми вважали за великого психолога, але захопленого мрійністю і метафізичною системою Лейбніца, яка потребує надто багато гіпотез, щоб триматися. В Бенеке ми знайшли вдалого популяризатора гербартівських ідей, але обмеженого систематика» [13, с. 42-43]. Великий недолік у психологічних поглядах Гербарта і Бенеке, на думку Ушинського, полягає в тому, що «вони зовсім майже випустили з уваги явища фізіологічні, яких, через їхній щільний, нерозривний зв'язок з явищами психічними, випустити неможливо» [13, с. 41]. Слід зазначити, що у протиставленні психічних явищ фізіологічним Гербарт доходить до того, що називає душу за її відношенням до тіла «чужоїдною рослиною» [13, с. 186].

Аналізуючи різні психологічні теорії, Ушинський бере за основу загальнолюдський і загальноприйнятий поділ «психічних явищ на явища *свідомості, почуття і волі*» і зауважує, що цей поділ залишався у психологічній літературі *«доти, поки Гербарт, а слідом за ним Бенеке не спробували замінити його новою теорією»*. Гербарт визнавав самостійними лише явища свідомості, виводячи з них як неодмінні наслідки явища почуття і волі [13, с. 194-195].

Власну психологічну концепцію Ушинський поділив «на три *головні відділи*: у *першому* викладаємо явища свідомості, у *другому* – явища внутрішнього або сердечного почуття... і в *третьому* – явища волі чи бажання» [13, с. 195]. Проте «всі ці три роди психічних явищ дуже часто поєднуються між собою: *бажання* позбутися страждань, неодмінно передбачає *почуття* таких страждань, а почуття страждань неодмінно передбачає *усвідомлення* страждань, *але не навпаки*; ми можемо дивитися на квітку, не відчуваючи при цьому ні задоволення, ні незадоволення, і можемо відчувати задоволення, не бажаючи продовжувати його, бо ніщо не загрожує нам його припиненням. З цього ми робимо висновок, що *явища свідомості* простіші і незалежніші від *явищ почуття*, а *явища почуття* – простіші і незалежніші від *явищ волі*» [13, с. 194].

Загальну характеристику психологічної концепції Гербарта в найбільш стислому вигляді Ушинський подає в розділі III другого тому «Педагогічної антропології». У цьому розділі він висвітлює сутність гербартівського розуміння почувань, яке називає «меха-

нічною або математичною теорією». Душа (тобто психіка), «за теорією Гербарта, є тільки «сутність, що уявляє», чи точніше, цілком безхарактерна арена, в якій борються між собою уявлення» [14, с. 36]. «Герbart надає душі занадто механічного характеру, змалюючи її у вигляді якоїсь боротьби уявлень, причому ступінь їх взаємного тиснення і опору виражається різними почуваннями» [14, с. 39].

Користуючись філософською термінологією, можна висловити думку, що Герbart уважав боротьбу різних уявлень, відмінність яких нерідко доходить до протилежності, рушійною силою розвитку психіки людини. Але ця боротьба, як її розумів Герbart, носила переважно механічний характер. Тому в багатьох випадках психологічні роздуми Гербарта потрапляли у хибне коло. Ушинський помітив це, наприклад, у невдалій спробі Гербарта визначити відмінність мимовільної і довільної уваги: «Герbart визнає увагу «мимовільну» і «довільну», пояснюючи останню самовладанням душі, але, як ми побачимо далі, самовладання душі немає ніякого сенсу, якщо визнати саму душу зібранням уявлень або слідів уявлень: уявлення, які володіють самі собою, ніяк незрозумілі, і така душа, що підкорюється *своїй* найбільш низькій пристрасті, так само володіє собою, як і та, що підкорюється *своїй* розумній думці. Душа герbartівської теорії, підкорюючись законам механіки, знає тільки *силу*. не розбираючи, чия це сила, – розуму чи пристрасті» [13, с. 214-215].

У своєму гостро критичному ставленні до герbartівського розуміння психіки Ушинський, дотримуючись вимог наукової добросовісності, відмовляється від цілковитого заперечення положень і висновків герbartівської «математичної теорії почувань». Аналізуючи цю теорію, він зазначає, що у спостереженні Гербарта над появою почуттів як результату боротьби різних уявлень є *«надзвичайно багато вірного, і Герbartові першому належить честь глибоко, хоч однобічно, аналізувати саме таку появу почувань в душі, на яку однак звернув увагу ще Спіноза»* [14, с. 38].

Проте ці спостереження не усувають гострих суперечностей, породжуваних герbartівською теорією почувань. Головну суперечність цієї теорії Ушинський убачав у тому, «що вона не пояснює найважливішого, саме того, для пояснення чого її створено: не пояснює специфічної різниці в почуваннях, звернувши увагу лише тільки на ступінь їх сили... Визнавши, що душа відчуває будь-яке уповільнення чи прискорення в своїй діяльності, його переривчастість чи його постійність, взаємний тиск уявлень одне на одне, ми все ж не з'ясуємо собі, чому одні з цих явищ будуть для душі приємні, а інші неприємні, – сама *якість* почувань залишиться загадкою, нерозв'язною, за теорією Гербарта, що як і всяка математична теорія, може пояснити в явищах тільки те, що в них є кількісного, а не якісного» [14, с. 40].

Герbartівська теорія почувань виявилась цілком неспроможною пояснити почування чекання, нетерпіння, почуття обману, здивування, нудьги. З цього приводу Ушинський зазначав: «Всі ці почування, які саме всіма людськими мовами і називаються почуваннями, – механічна теорія просто викреслює не тільки зі свого списку почувань, давши їм особливу назву афектів, але навіть просто із списку психічних явищ, відкидаючи всі афекти в галузь фізіології» [14, с. 41].

Механічна теорія почувань привела Гербарта до заперечення очевидних психологічних фактів реального життя людини, зокрема, таких, як вплив почуття голоду на уявлення та їх зміст. Констатуючи це, Ушинський писав: «Страждання від голоду, звичайно, не залежить від уявлень, а навпаки, часто самий перебіг уявлень залежить від почуття голоду, що прокидається. Так само нерідко і почуття гніву, страху чи веселості зовсім не походять з уявлень, а навпаки самими цими почуваннями зумовлюється характер уявлень» [14, с. 42].

Рішуче заперечення герbartівської теорії почувань у «Педагогічній антропології» Ушинського слід визнати важливим кроком в розвитку прогресивної психологічної думки. Хибність цієї теорії підтверджується дослідженнями Л. С. Виготського [3, с. 435], С. Л. Рубінштейна [11, с. 68-69] та інших видатних психологів. Зокрема, Л. С. Виготський у цьому зв'язку зазначав, що «теорія Гербарта про почуття як відношення між уявленнями є безперечно невірною» [3, с. 435].

Щодо власних поглядів Ушинського на почуття, то вони спирались на гіпотезу про вроджені прагнення (тобто потреби) людини: «Неможливо не визнати в людині прагнень, що передують появі почувань та бажань і зумовлюють їх появу та їх характер. На існування таких прагнень указують факти, ясні як день і відомі кожному... Ось чому ми постараємося скористатися теорією прагнень для групування та пояснення душевних явищ і в той же час утримаємося від будь-яких фантазій, в які б нас затягла ця гіпотеза, коли б ми надали їй значення факту» [14, с. 55]. У наш час, коли наявність вроджених і набутих потреб людини є цілком очевидним фактом, почуття визначаються в психології, як *«відображення в мозку людини її реальних ставлень, тобто ставлень суб'єкта потреб до значущих для нього об'єктів»* [10, с. 361].

Аналіз герbartівської «механічної теорії волі», представлений у розділі XXXIII другого тому «Педагогічної антропології», свідчить про повну неспроможність цієї теорії «пояснити появу бажань з механічної боротьби уявлень». Проте за герbartівським розумінням волі Ушинський визнає «ту позитивну якість, що вона дуже добре пояснює, як і чому бажання, яке раз уже зародилося в нашій душі міцнішає, посилюється, переходить, нарешті, в акт волі, або слабшає і зникає» [14, с. 242]. Неможливість ви-

вести бажання і акт волі з механічної боротьби уявлень усвідомив навіть гербертіанець Бенекє, який, не бажуючи визнати теорію вроджених прагнень, «робить свої прагнення якимись душевними елементами, *якось* і з *чогось* вироблюваними душею...» [14, с. 246].

Головний висновок, якого дійшов Ушинський на основі огляду теорій волі, створених Гербартом і Бенекє, полягає в тому, що «в цих теоріях немає ніякої *єдиної* волі, а є безліч *воль*, або, простіше, бажань, з яких то одне, то інше, *за законами механічної боротьби*, стає на час волею. Воля, отже, в цих теоріях є чимсь довільним і неістотним» [14, с. 247]. У цьому зв'язку зазначимо, що Ушинський не міг погодитись із такою невизначеністю в розумінні волі; на його думку, воля, її міцність і цілісність є «наймогутнішою підмогою» в розвитку людини, «яка може змінити не тільки душу, але й тіло з його впливами на душу» [13, с. 38].

Визнання боротьби уявлень домінуючим чинником розвитку психіки викликає багато суперечностей у поглядах Гербарта не лише на емоційно-почуттєві і вольові процеси. Як зазначалося вище, такі суперечності мають місце в розумінні мнемонічних процесів, уяви, уваги.

У розділах XIX і XX першого тому «Педагогічної антропології» докладно аналізуються численні суперечності, які виникають у Гербарта і Бенекє в поясненні відмінностей мимовільної і довільної уваги і насамперед у розумінні сутності довільної уваги [13, с. 208]. Проте Ушинський не відкидає тих думок про дитячу увагу, які підтверджуються реальними фактами. Зокрема, він, цілком погоджуючись із зауваженням Бенекє «про необхідність великої дози терпіння з боку вихователя, коли треба виправити зіпсовану увагу дитини», надає цьому зауваженню надзвичайно важливого значення в діяльності кожного вчителя [13, с. 208].

Висвітлюючи погляди різних авторів на пасивну (мимовільну) уяву, Ушинський висловлює свою думку про наполегливе прагнення Гербарта досліджувати і моделювати психічні явища математичними методами: «... На саму логічність математики в цьому відношенні покладатися не можна, і коли ми, помітивши який-небудь математичний закон нервових рухів, почнемо виводити з нього формулу за формулою, як це робить Гербарт, то дуже легко можемо розійтись з дійсністю, як і розходиться іноді теорія Гербарта, якраз тому, що сама організація того, що тут рухається, нам дуже мало відома, отже досвід може перекинути всі наші формули» [13, с. 283].

Розглядаючи психологічну сутність розсудку і мислення, Ушинський насамперед констатує, що Гербарт кидає виклик видатним мислителям минулого в розумінні цих складних психічних явищ: «У старих психологіях під назвою розсудку розуміли особливу здатність утворювати поняття і з'єднувати їх залежно від їх властивостей та відношень об'єктів, підданих

нашому мисленню». А нова психологія «спершу в ученні Гербарта, а потім ще різкіше у вченні Бенекє, повсталала не тільки проти такого визначення розсудку, але взагалі проти визнання його за окрему здатність душі» [13, с. 298].

За теорією Бенекє, уявлення і сліди уявлень «накопичуючись в душі дедалі більше, є в ній *силами* або *здатками*, з яких самі собою утворюються поняття; *поняття*, в свою чергу, є також *здатками*, з яких також самі собою утворюються *судження*, з суджень після накоплення суджень однорідних, *самостійно* і самі собою утворюються *умовиводи*» [13, с. 299]. Подібні міркування висловлював інший послідовник Гербарта — Дробіш, на думку якого розсудковий процес є найпростішим [13, с. 309].

Всупереч таким уявленням про розумову діяльність Ушинський не лише глибоко усвідомлював її виняткову складність, але брав до уваги також те, що ця діяльність знаходиться під впливом станів нервової системи і почуттів. «Складнішого психофізичного акту, — писав він, — ми не знаємо; це вінець, якого досягає тваринна природа, останній ступінь розвитку цієї природи і перший, на якій спирається духовна природа людини» [13, с. 309]. Далі Ушинський подає своє розуміння свідомості людини, яку вважає головним чинником розумової діяльності. Слід зазначити, що міркування Ушинського про розумову діяльність та її виняткову складність знайшли підтвердження в дослідженнях Л. С. Виготського, який зазначав: «*Наукові поняття не засвоюються і не заучуються дитиною, не беруться пам'яттю, а виникають і утворюються за допомогою величезної напруги її власної думки*» [4, с. 198].

Таким чином, «Педагогічна антропологія» Ушинського містить надзвичайно глибокий аналіз психологічних поглядів Гербарта і його послідовників. Цей аналіз свідчить, що спроба розглядати психіку як «*цілком безхарактерну арену, в якій борються між собою уявлення*», викликає нездоланні суперечності в розумінні найважливіших явищ розвитку розумової, емоційно-чуттєвої й вольової сфери психіки людини. Тим самим знаходить підтвердження висловлена у передмові до першого тому «Педагогічної антропології» думка: «Гербарт, а згодом Бенекє намагалися вже вивести педагогічну теорію безпосередньо з психологічних основ; але цими основами були їхні власні теорії, а не психологічно безсумнівні факти, здобуті всіма теоріями. Педагогіки Гербарта і Бенекє — швидше додатки до їх психології і метафізики, і ми побачимо, до яких натяжок часто призводив такий спосіб дії...» [13, с. 41].

Підтверджуючи цю думку, німецький дослідник Ф. Хофман зазначає, що особливістю психологічної концепції Гербарта є сплетіння «дуже заплутаних спекуляцій». Водночас цілком незадовільною є спроба Гербарта утвердити наукову самостійність педагогіки: в його педагогічній теорії «*визначення цілей, змі-*

сту і методів навчання і виховання входить у компетенцію однієї лише психології» [15, с. 88].

Своїм аналізом психологічної концепції Гербарта і його послідовників Ушинський значно випередив тих німецьких психологів ХХ ст., котрі врешті-решт визнали теоретико-методологічні засади цієї концепції хибними і безпідставними [8, с. 103]. Водночас Ушинський, відстоюючи принципи наукової добросовісності, показав, що і в психологічних роздумах Гербарта є раціональні положення, які становлять певний позитивний внесок у розвиток психологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. «Педагогическая антропология» К. Д. Ушинского и ее современное значение / Б. Г. Ананьев // Вопросы психологии. – 1969 – №2. – С. 3-14.
2. Ананьев Б. Г. Структура индивидуального развития как проблема современной педагогической антропологии / Б. Г. Ананьев // Советская педагогика. – 1968. – №1. – С. 21-31.
3. Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6-ти т. – Т. 1. / Л. С. Выготский // Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
4. Выготский Л. С. Собр. соч. в 6-ти т. – Т. 2. / Л. С. Выготский // Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1983. – 141 с.
5. Гальперин П. Я. Герbart / П. Я. Гальперин, А. И. Пискунов // Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. – Т. 1 / Гл. ред. И. А. Каиров и Ф. Н. Петров – М.: Советская энциклопедия, 1964. – С. 524-527.
6. Гончаров Н. К. Педагогическая антропология" К. Д. Ушинского – начало новой эры в педагогике / Н. К. Гончаров // Советская педагогика. – 1968. – №1. – С. 9-20.
7. Костюк Г. С. Прогрессивные психологические идеи педагогической антропологии К. Д. Ушинского /

REFERENCES

1. Anan'ev, B. G. (1969). "Pedagogicheskaya antropologiya" K. D. Ushinskogo i ee sovremennoe znachenie [K. D. Ushinsky's "Pedagogical anthropology" and its contemporary significance]. *Voprosy psikhologii – Issues of psychology*, 2, 3-14 [in Russian].
2. Anan'ev, B. G. (1968). *Struktura individualnogo razvitiya kak problema sovremennoy pedagogicheskoy antropologii* [The structure of the individual development as a problem of modern pedagogical anthropology]. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 1, 21–31 [in Russian].
3. Vygotskiy, L. S. (1982a). *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
4. Vygotskiy, L. S. (1983b). *Sobranie sochineniy* [Collected Works]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
5. Galperin, P. Ya. Gerbart (1964). *Pedagogicheskaya entsiklopediya* [Educational encyclopedia]. I. A. Kairov, F. N. Petrov (Eds.). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].

Підсумовуючи розгляд психологічної теорії Гербарта в контексті «Педагогічної антропології» Ушинського, зазначимо, що заперечення герbartівського розуміння психіки як «арени боротьби уявлень» досі не втратило свого теоретичного і практичного значення. Про це свідчить тенденція відродження герbartіанства в поглядах деяких зарубіжних педагогів другої половини ХХ ст. Представниками цієї тенденції є, зокрема, Г. Нооль, В. Поп, Г. Рот, Т. Вільгельм, К. Фішер та інші німецькі педагоги [8].

- Г. С. Костюк // Советская педагогика. – 1974. – №2. – С. 18-28.
8. Лебедев П. А. Эволюция отношений педагогов ФРГ к дидактике Гербарта / П. А. Лебедев // – Советская педагогика. – 1979. – №7. – С. 99-106.
9. Лордкипанидзе Д. О. "Человек как предмет воспитания" – венец русской классической педагогики / Д. О. Лордкипанидзе // Советская педагогика. – 1968. – №1. – С. 32-42.
10. Общая психология / Под ред. проф. А. В. Петровского – М.: Просвещение, 1976, – С. 479.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – Т. 1 / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 488 с.
12. Синицкий Л. Из истории педагогических идей на Западе / Л. Синицкий. – М.: Т-во И. Н. Кушнерев и К., 1905. – 123 с.
13. Ушинський К. Д. Твори: В 6-ти т. – Т. 5 / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1952. – 520 с.
14. Хофман Ф. Мудрость воспитания. Педагогика. Педагогика. (Очерки развития педагогической теории) / Ф. Хофман – М.: Педагогика, 1979. – 160 с.

6. Goncharov, N. K. (1968). "Pedagogicheskaya antropologiya" K. D. Ushinskogo – nachalo novoy ery v pedagogike [K. D. Ushinsky's "Pedagogical anthropology" is the beginning of a new era in pedagogy]. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 1, 9–20 [in Russian].
7. Kostyuk, G. S. (1974). *Progressivnye psikhologicheskie idei pedagogicheskoy antropologii K. D. Ushinskogo* [Progressive psychological ideas of K. D. Ushinsky's educational anthropology]. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 2, 18-28 [in Russian].
8. Lebedev, P. A. (1979). *Evolutsiya otnosheniy pedagogov FRG k didaktike Gerbart* [Evolution of German teachers to Herbart's didactics]. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 7, 99-106 [in Russian].
9. Lordkipanidze, D. O. (1968). "Chelovek kak predmet vospitaniya" — venets russkoy klassicheskoy pedagogiki ["Man as the subject of education" is a crown of Russian classical pedagogy]. *Sovetskaya pedagogika – Soviet pedagogy*, 1, 32-42 [in Russian].

10. Petrovskiy, A.V. et al. (Eds.). (1976). *Obschaya psikhologiya [General psychology]*. Moscow: Prosveschenie [in Russian].

11. Rubinshteyn, S. L. (1989). *Osnovy obschey psikhologii [Fundamentals of general psychology]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

12. Sinitskiy, L. (1905). *Iz istorii pedagogicheskikh idey na Zapade [From the history of pedagogical ideas on*

the West]. Moscow: Izdatelstvo I. N. Kushnerev i Ko [in Russian].

13. Ushynskiy, K. D. (1952). *Tvory [Works]*. (Vols. 5). Kyiv: Radianska Shkola [in Ukrainian].

14. Hofman, F. (1979). *Mudrost vospitaniya. Pedagogiya. Pedagogika. (Ocherki razvitiya pedagogicheskoy teorii) [Wisdom of education. Education and Teaching. Pedagogy. (Essays on the pedagogical theory development)]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

Светлана Павловна Яланская,
доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой общей, возрастной и практической психологии,
Валерий Саматович Лутфуллин,
кандидат педагогических наук, доцент
кафедры общей педагогики и андрагогики,
Полтавский национальный педагогический
университет имени В. Г. Короленко,
ул. Остроградского, 2. Полтава, Украина

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ Й. ГЕРБАРТА В КОНТЕКСТЕ «ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ» К. Д. УШИНСКОГО

В статье осуществлен анализ психологических взглядов И. Гербарта в контексте «Педагогической антропологии» К. Д. Ушинского. Определено, что в своем исследовании К. Д. Ушинский избрал путь тщательного отбора того, что было наиболее ценным в психологических взглядах различных авторов. Исключительная сложность этого пути обуславливалась тем, что в середине XIX века экспериментальная психология делала свои первые неуверенные и противоречивые шаги, а доминирующим методом психологических исследований была интроспекция (самонаблюдение). Ушинский считал своей целью взять из всех известных в то время психологических теорий только то, что представлялось несомненным и фактически верным, проверить отобранные факты внимательным самонаблюдением и анализом, дополнить новыми наблюдениями, оставив откровенные пробелы везде, где факты отсутствуют, а если в чем-либо для группировки фактов и выяснения их понадобится гипотеза, то выбрав наиболее распространенную и вероятную, отметить ее везде не как вероятный факт, а как условный. Среди психологов, произведениям которых К. Д. Ушинский уделил наибольшее внимание в «Педагогической антропологии», - Герbart и его последователи Ф. Э. Бенеке, М. В. Дробиш, о чем свидетельствуют многочисленные ссылки на этих авторов. Большой недостаток в психологических взглядах Гербарта и Бенеке, по мнению Ушинского, заключается в том, что они почти упустили из виду явления физиологические, которые из-за их тесной, неразрывной связи с явлениями психическими упустить невозможно. Однако анализ, проведенный К. Д. Ушинским, не отбрасывает тех мыслей Гербарта и его последователей, которые подтверждаются реальными фактами. Решительное отрицание Ушинским гербартовского понимания психики как «арены борьбы представлений» до сих пор не утратило своего теоретического и практического значения. Об этом свидетельствует тенденция возрождения гербартианства во взглядах некоторых зарубежных педагогов второй половины XX века. Представителями этой тенденции являются, в частности, Г. Нооль, В. Поп, Г. Рот, Т. Вильгельм, К. Фишер и другие немецкие педагоги.

Ключевые слова: гербартовская теория, педагогическая антропология, психика, психологические факты, психология, психические явления, воспитание.

Svitlana Yalanska,
*Doctor of Psychological Sciences, professor,
Head of the Department of General, Age and Practical Psychology,*
Valerii Lutfullin,
*PhD (Candidate of Psychological Sciences), Associate Professor,
Department of General Psychology and Andragogy,
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
2, Ostrohradskoho Str., Poltava, Ukraine*

**SURVEY OF J. HERBART'S VIEWS IN THE CONTEXT OF
K. D. USHYNKY'S EDUCATIONAL ANTHROPOLOGY**

The article deals with the psychological views of J. F. Herbart in the context of "Pedagogical Anthropology" by K. D. Ushynsky. It has been found out that in his study K. D. Ushynsky carefully selected the most valuable ideas from the psychological views of various authors. The exceptional complexity of this pathway was determined by the fact that in the middle of the XIX century experimental psychology took its first tentative and contradictory steps, and the dominant method of psychological research was introspection (self-observing). K. D. Ushynsky settled the aim to take out only that was undoubted and true from all known at that time psychological theories, check the facts selected by careful introspection and analysis, update them by new observations, leaving gaps wherever the facts were not available, and if the hypothesis was needed to group and find out facts, then choose the most common one and consider it not as a probable fact but as a hypothesis. Among the psychologists, whose works K. D. Ushynsky paid the most attention to, are J.F.Herbart and his followers F. E. Beneke and M. W. Drobisch, as evidenced by numerous references to these authors. In K. D. Ushynsky's opinion, the main disadvantage of J. F. Herbart and F. E. Beneke's psychological views was that they did not take into consideration the physiological phenomena, which, due to their close, inseparable connection with the mental phenomena, were impossible to neglect. However, the analysis carried out by K. D. Ushynsky does not deny those thoughts of J. F. Herbart and his followers, which are confirmed by real facts. The decisive negation by Ushynsky of Herbart's understanding of the psyche as "the arena for ideas struggle" has still not lost its theoretical and practical significance. This is evidenced by the trend of revival of Herbart's views by some foreign teachers of the second half of the twentieth century. The representatives of this trend, in particular, are H. Nohl, W. Pop, H. Roth, T. Wilhelm, K. Fischer and other German teachers.

Keywords: Herbart's theory, pedagogical anthropology, psyche, psychological facts, psychology, psychic phenomena, education.

Подано до редакції 19.02.2015